

2004, С. 573

3. Яблонко В. А. Психолого-педагогічні основи формування особистості / В. А. Яблонко. – К.: Центр учбової літератури, 2008 – С. 211

Крижановська А.

Науковий керівник – доц. Свідерська Г.М.

## ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧОМУ ВИМІРАХ

**Постановка наукової проблеми.** На сучасному етапі розвитку нашого суспільства з притаманними йому демократизацією та плюралізмом постає низка важливих питань, що стосуються створення певних умов для нормального розвитку молоді, включаючи всі аспекти соціалізації кожної окремої особистості. Актуальність цієї проблеми визначається необхідністю переосмислення багатоговікового досвіду релігійного виховання, як у вітчизняній психолого-педагогічній науці, так і в зарубіжній.

З точки зору наукового підходу, саме явище „релігійності”, як і термін, який вживається для його позначення, потребують ґрунтовного аналізу і уточнення. Як зазначала М.А. Попова, „маючи справу не з релігією взагалі, а з її конкретним заломленням в свідомості та поведінці віруючих, психологи-релігієзнавці стикаються з необхідністю визначити поняття релігійності і встановити його критерії. Неможливо обійти питання про те, на якій підставі вважати людину віруючою, як вимірювати характер і ступінь її релігійності” [6, с. 43].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема релігійності розроблялась як вітчизняними науковцями (Є.К. Дулуман, Б.О. Лобовик, Ю.Ф. Борунков, О.Г. Карагодіна), так і зарубіжними (Д.М. Угринович, М.А. Попова, С.Старк, Ч.Глок, С.Хол, Г.Оллпорт та В.Джеймс).

Недоліком класичних підходів у сприйнятті феномену „релігійності”, на думку сучасних науковців, є спроба знайти „сутність”, „субстанційне” визначення для опису стану людини з певним типом віросповідання. Іншою їх вадою є вузьке тлумачення феномену релігії – суто в межах європейської традиції. Незрозуміло також, що таке власне „релігійне”, чим воно відрізняється від світського.

Так, для Ю.Ф. Борункова основою, носієм і частково критерієм релігійності виступає наявність у людини релігійної віри. „Релігійна віра являє собою той стрижень, навколо якого і відбувається інтеграція особистості віруючого. Релігійна віра становить ядро релігійної свідомості” [1, с. 149].

Зважаючи на актуальність заявленої проблеми, **метою** нашого теоретичного дослідження є розгляд основних аспектів феномену релігійності у психологічному та релігієзнавчому вимірах.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз відповідної наукової літератури дозволяє нам стверджувати, що стосовно релігійного аспекта феномен релігійності – це визнання за людиною певного особистого „релігійного почуття” як субстрату релігійності. Варіанти цього підходу можна знайти у В. Джеймса, Г. Оллпорта, а також у О. Введенського: „Релігійне почуття – це почуття безпосереднього і містичного зв’язку з абсолютно сущим” [4, с. 108].

Ще один підхід, характерний здебільшого для західних релігієзнавців, визнає основою релігії і релігійності специфічний тип людського досвіду. Якщо дещо перефразувати Й. Ваха, то „релігійність – це установка щодо світу, яка визначається і мотивується особливим релігійним досвідом та впливає на оцінку людиною основних аспектів людського існування і форм людської діяльності” [2, с. 254].

Саме розуміння релігійності в культурах світу є досить мінливим, тому, з наукової точки зору, його можна фіксувати лише в обмежених періодах часу, а не раз і „на всі часи”. Можна погодитись з Г.Оллпортом, що „в дійсності релігійне почуття дуже відрізняється у різних людей. Воно відрізняється не лише за глибиною та широтою, а й за змістом і образом функціонування. Кожна особистість унікальна. І релігійне почуття особистості також змушене набувати унікальної форми” [6, с. 121].

Як вже зазначалося, „релігійність” в індивідуальному вимірі – це феномен, який належить свідомості людини. В даному випадку можна не зважати на конфесійні тлумачення феномена, як ідеї про серце, душу, дух, образ Божий в людині, вчення про типи душі у східних традиціях. Адже вони такі самі суб’єктивні, як і наше уявлення про свідомість, щодо якої ми не маємо безпосереднього інструментального досвіду. Єдиний доступ є у самої людини, і він, безперечно, суб’єктивний. З огляду на це, вчений може лише описати зовнішні прояви „релігійності” людини, які спостерігаються при спілкуванні з нею, і на базі них вже будувати узагальнені гіпотези.

Спираючись на дані спостереження за віруючими, можна з впевненістю стверджувати, що „релігійність – є специфічний стан свідомості людини, який має певні якісні характеристики і призводить до відповідного способу взаємодії зі світом” [6, с. 207]. Візьмемо до уваги, що термін „свідомість” в даному випадку – така сама абстракція, як і „душа” щодо опису ментальних здатностей людини. Йдеться поки лише про індивідуальну „релігійність”, без дотику до її соціальної складової. Нарешті, щоб визначення набуло сенсу, необхідно встановити сутність цих якісних характеристик.

Проаналізуємо критерії визначення „релігійності”, адже, за Г.Оллпортом, „недостатньо знати, що людина в цілому релігійна. Важливо також визначити, яку роль відіграє релігія в її житті” [6, с. 210].

Другий аспект феномену релігійності полягає в аналізі почуттів і уявлень віруючого. Значна частина дослідників (наприклад, Є.К. Дулуман, О.І. Предко) вважають, що психофізіологічні процеси протікання релігійних і звичайних почуттів тотожні. Вони вважають, що головним елементом в релігійному комплексі є саме релігійні уявлення [5,8]. Проти цього виступає М.А. Попова [7], підкреслюючи, що ані культова активність, ані знання й уявлення індивідом основних догматів своєї релігії не є мірою справжньої релігійності особи. Адже ці фактори часто пов’язані в зворотній пропорції і між ними не спостерігається прямої залежності. Фактично М.А. Попова спирається на дослідження Ч.Глока за п’ятимірною системою: зіставлення емоційного, ритуалістичного, ідеологічного, інтелектуального і поведінкового аспектів [3].

Одним з варіантів другого аспекту щодо проблеми критеріїв релігійності є визнання релігійної віри як специфічного почуття, притаманного лише релігійним людям. Але проти цього можна висунути деякі заперечення, які не дають змоги розглядати віру як критерій.

1. Віра як критерій автоматично виключає з дискурсу релігієзнавства значну кількість східних релігійних традицій.

2. Не зрозуміло, що вважати критерієм віри (різні конфесійні підходи).

3. Відсутні специфічні психофізіологічні показники, які б вирізняли стан віруючої людини серед інших станів свідомості.

4. Є проблеми з визначенням спрямованості релігійної віри.

Саме тому ми вважаємо, що користуватися даним критерієм в межах наукового підходу є, принаймні, некоректно.

Існує також третій аспект. Він засновується на спробі вирізнити серед людського досвіду так званий релігійний досвід, який, в свою чергу, засновується на містичному. Відповідно – людину можна вважати релігійною, якщо вона переживає цей тип досвіду. Звичайно, цей досвід справляє вплив на спосіб життя особистості. Як писав Й. Вах, „релігія як внутрішній стан або як суб’єктивний досвід може не мати впливу на реальність доти, доки вона не об’єктивована в конкретному настрої, атмосфері, установці або форумі. Сам по собі релігійний досвід стимулює розвиток специфічних установок. Вони, в свою чергу, конкретизуються в думці та в дії” [2, с. 251]. Пріоритет у висловленні цієї ідеї належить В.Джеймсу. Найбільш відомим сучасним представником цього підходу є Є. Торчинов.

Але, зважаючи на спроби пошуку „субстрату” релігійності в психологічній сфері, чи не варто звернути увагу на конкретні психологічні і феноменологічні прояви релігійності людини? Цілком ймовірно, що релігійність як стан свідомості супроводжується певним способом мислення людини, певним набором архетипів та особливостей мислення, яке має вирізнитися від мислення „звичайного”. Як писав Ю.Ф. Борунков, „специфікою релігійного мислення є оперування релігійними уявленнями, ідеями та образами” [1, с. 49]. Отже, у релігійного мислення є власні характеристики, які відрізняють його від нерелігійного, хоч напевно це лише „образи і ідеї”. Так, для К.Г. Доусона, різниця між релігійним та іррелігійним – це різниця не в рівнях культури, а в рівнях свідомості [3, с. 81]. Ми погоджуємося з ним, оскільки саме зміна рівнів, на яких функціонує свідомість, призводить до переосмислення світу. Сам феномен навернення досить тісно пов’язаний зі зрілими проявами релігійності, а навернення – це не що інше, як перебудова свідомості, зміна способу і рівня її функціонування.

У психології науковці висвітлюють поняття „релігійність” із різних точок зору: матеріалістичної та релігійної. Так, щодо першої точки зору, то найбільш яскраво її представляє аксіологічний підхід, у якому релігійність розглядається в контексті проблеми особистісних цінностей та життєвих пріоритетів. А. Маслоу відносить їх до числа „буттєвих” цінностей, які не можуть бути зведені до духовних цінностей, але проявляються в них.

В.В. Знаков, пояснюючи релігійність, акцентує на активності суб’єкта, вважає, що релігійність суб’єкта – результат прилучення його до загальнолюдських цінностей, духовної культури. Д.О. Леонтєв пропонує розглядати релігійність як вищий рівень людської саморегуляції, що притаманний зрілій особистості.

На думку Н.М. Савельюк [9, с. 318], важливим виміром релігійності є духовність. Вона наводить ідеї сучасних українських науковців, які досліджували феномен релігійності. Так, наприклад, М. Боришевський вважає, що віра в Бога належить до системи ціннісних орієнтацій, і якщо вони тісно пов’язані з християнською мораллю, то мотивують духовне самовдосконалення особистості, але при цьому однозначної кореляції духовності з будь-якими релігійними ціннісними орієнтаціями немає.

М. Савчин також вважає, що саме життя з вірою в Бога призводить до зростання духовного потенціалу, який розглядається як рівень прийняття, переживання та осмислення особистістю „внутрішньої людини” та реальних духовних цінностей (любові, віри, надії) [10, с. 85].

Загалом праці згаданих, а також деяких інших українських науковців (О.Войнівської, Н.Володарської, О.Климишин, О.Колісника, О.Любченко, І.Пахомова, О.Предко), доводять, що віра в Бога є потужним чинником профілактики та подолання системної релігійної кризи молоді.

Таким чином, представлені погляди на поняття „релігійність” свідчать, що вона розглядається як у контексті релігійному, так і в контексті інтелігентності й порядності, вищих моральних цінностей, принципів саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації особистості.

Що стосується психологічного дослідження релігійності, то, на нашу думку, корисним є психологічне розуміння цього феномену О. І. Предко [8], яка бачить релігійність як стійкий психічний стан особистості. На її думку, найбільш значущими його компонентами є релігійне світорозуміння, релігійне світовідчуття, релігійне світоставлення.

Релігійність особистості можна визначити, використовуючи якісні й кількісні емпіричні показники, зокрема, її ступінь, рівень, стан, динаміку та характер, які визначаються за критеріями, щодо яких у науковій літературі немає однозначної думки. На думку одних дослідників, для фіксації релігійності достатньо вивчення релігійної поведінки, інші основну увагу зосереджують на ставленні людини до релігії. Слід погодитися з тим, що дослідження релігійності повинні бути цілісними й системними, враховувати як психологічні, так і соціальні чинники (вік, стать, соціальний статус, віковий період розвитку та інше).

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Підводячи підсумки нашого теоретичного дослідження, відмітимо, що специфіка визначення терміна „релігійність” полягає в тому, що він відповідає феномену, який не існує сам по собі. Релігійність як явище властива лише людині. Кожна окрема людина використовує для себе лише незначну частку релігійного потенціалу суспільства, тому ці два рівні релігійності неспіввимірні за своєю глибиною та обсягом. На „загальному” рівні стираються індивідуальні особливості, такі, як стать, вік, характер, тип нервової системи. А усі ці фактори впливають на спосіб сприйняття і функціонування релігії для людини. Тому слід проводити чітку межу між релігійністю як індивідуальним станом людини і релігійністю як суспільним явищем.

Релігійність – є специфічний стан свідомості людини, який має певні якісні характеристики і призводить до відповідного способу взаємодії зі світом. „Релігійність” в індивідуальному, психологічному, вимірі – це феномен, який належить свідомості людини. Її можна визначити як соціально-психологічну характеристику особистості, що реалізується у повсякденній поведінці та проявляється у суб’єктивному відображенні, інтерпретації та ступені засвоєння індивідом елементів певної релігії, прийнятті релігійних цінностей та смислів, особистісному ставленні до того, що людина вважає трансцендентним.

Проведене нами дослідження не претендує на вичерпне розв’язання складної та багатопланової проблеми релігійності. У процесі роботи виокремився ряд напрямків, кожен із яких може стати предметом самостійного дослідження, зокрема, врахування особливостей впливу засобів масової інформації на розвиток релігійності, стилів батьківського виховання на становлення релігійності, дослідження психологічних особливостей релігійності студентів різних спеціальностей тощо.

Тому перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у детальному та всебічному дослідженні феномену релігійності людини на різних етапах її життя.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Борунков Ю.Ф. Структура религиозного сознания / Ю. Ф. Борунков. – М., 2001. – 232 с.
2. Вах И. Социология религии: классические подходы / И. Вах. – М., 2004. – 344 с.
3. Глок Ч. Новое религиозное сознание / Ч. Глок, Р. Белл. – Изд. Калифорнийского университета, Беркли, 1976, С. 31–32.
4. Грановская Р.М. Психология веры / Р.М Грановская – СПб., 2004. – 287 с.
5. Дулуман Є.К. Релігія як соціально-історичний феномен / Є.К. Дулуман. – К., 2009. – 186 с.
6. Олпорт Г. Личность в психологии / Г. Олпорт. – СПб., 1998. – 298 с.
7. Попова М.А. Критика психологической апологии религии / М.А. Попова. – М., 1972. – 276 с.
8. Предко О. І. Психологія релігії: Підручник / О.І. Предко. – К.: Академвидав, 2008. – 344 с.
9. Савелюк Н.М. Релігійність як складова духовності особистості / Н.М. Савелюк // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Серія “Проблеми загальної та педагогічної психології”. – Т. XIII. – Ч. 4. – К., 2011. – С. 318-325.
10. Савчин М. Духовний потенціал людини / М.В. Савчин. – Івано-Франківськ : “Плай”, 2001. – 203 с.

*Савіжук Н. В.*

*Науковий керівник — проф. Кодлюк Я. П.*

## ПІДРУЧНИК ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В умовах розбудови національної системи освіти важливе призначення початкової школи дослідники (О. Савченко, Н. Бібік) вбачають у забезпеченні умов для саморозвитку та самовдосконалення молодших школярів, формуванні в них пошукової діяльності, бажання та вміння вчитися. Ефективним засобом реалізації поставлених завдань є проектна діяльність, запрограмована у підручнику як стратегічній і тактичній моделі процесу навчання (М. Скаткін). Саме метод проектів є тим